

MIEJSCE ZWYKŁEGO POBYTU DZIECKA

**jako podstawa jurysdykcji krajowej
w rozporządzeniu Bruksela II ter**

Zofia Kubicka-Grupa

Wolters Kluwer

MIEJSCE ZWYKŁEGO POBYTU DZIECKA

**jako podstawa jurysdykcji krajowej
w rozporządzeniu Bruksela II ter**

Zofia Kubicka-Grupa

SERIA **MONOGRAFIE**

Stan prawny na 1 lutego 2024 r.

Recenzent

Dr hab. Tadeusz Zembrzuski, prof. Uniwersytetu Warszawskiego

Wydawca

Małgorzata Stańczak

Redaktor prowadzący

Dorota Lebedzińska

Opracowanie redakcyjne

Agnieszka Witczak

Projekt okładek serii

Wojtek Janikowski, Przemek Dębowski

prawolubni

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

Szanujemy prawo i własność

Więcej na www.legalnakultura.pl

Polska Izba Książki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2024

ISBN 978-83-8358-366-2

ISSN 1897-4392

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. +48 728 313 462

e-mail: PL-ksiazki@wolterskluwer.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIIS TREŚCI

Wykaz skrótów	13
Wstęp	19
Rozdział I	
Miejsce zwykłego pobytu jako łącznik jurysdykcyjny	31
1. Wprowadzenie	31
2. Miejsce zwykłego pobytu – uwagi terminologiczne	32
2.1. Uwagi <i>de lege lata</i>	32
2.2. Wnioski <i>de lege ferenda</i>	38
3. Łącznik miejsca zwykłego pobytu jako element normy jurysdykcyjnej	43
3.1. Jurysdykcja krajowa, właściwość międzynarodowa, jurysdykcja, jurysdykcja międzynarodowa – uwagi terminologiczne	43
3.2. Norma jurysdykcyjna	46
3.3. Struktura i rodzaje łączników jurysdykcyjnych	52
4. Geneza łącznika jurysdykcyjnego miejsca zwykłego pobytu	57
4.1. Uwagi wstępne	57
4.2. Od <i>origo</i> do <i>domicilium</i>	57
4.3. Miejsce zwykłego pobytu jako nowy domicyl	64
5. Zwykły pobyt na tle zamieszkania i pobytu prostego	69
5.1. Miejsce zwykłego pobytu a miejsce zamieszkania	69
5.2. Zwykły pobyt a pobyt prosty	73

5.3. Miejsce zwykłego pobytu jako łącznik kolizyjny i jurysdykcyjny	75
6. Wnioski	79

Rozdział II

Geneza łącznika miejsca zwykłego pobytu dziecka w konwencjach Haskiej Konferencji Prawa Prywatnego Międzynarodowego i w europejskim prawie procesowym cywilnym	81
1. Wprowadzenie	81
2. Miejsce zwykłego pobytu dziecka w pracach Haskiej Konferencji Prawa Prywatnego Międzynarodowego	83
2.1. Uwagi wstępne	83
2.2. Miejsce zwykłego pobytu dziecka w konwencjach Haskiej Konferencji Prawa Prywatnego Międzynarodowego	86
2.2.1. Konwencjaaska z 1902 r.	86
2.2.2. Konwencjaaska z 1956 r.	87
2.2.3. Konwencjaaska z 1961 r.	89
2.2.4. Konwencjeaskie z 1973 r.	91
2.2.5. Konwencjaaska z 1980 r.	93
2.2.6. Konwencjaaska z 1993 r.	97
2.2.7. Konwencjaaska z 1996 r.	98
2.2.8. Protokółaski i konwencjaaska z 2007 r.	105
2.3. Znaczenie pojęcia miejsca zwykłego pobytu dziecka w konwencjach Haskiej Konferencji Prawa Prywatnego Międzynarodowego	107
3. Miejsce zwykłego pobytu dziecka w europejskim prawie procesowym cywilnym	110
3.1. Europejskie prawo procesowe cywilne	110
3.1.1. Uwagi wstępne	110
3.1.2. Konwencjabrukselska z 1968 r. i konwencja lugańska I	111
3.1.3. Rozporządzenie nr 44/2001 i konwencja lugańska II	115
3.2. Współpraca państw członkowskich Unii Europejskiej w dziedzinie prawa rodzinnego	119

3.2.1. Uwagi wstępne	119
3.2.2. Miejsce zwykłego pobytu dziecka w rozporządzeniu nr 1347/2000	128
3.2.3. Miejsce zwykłego pobytu dziecka w rozporządzeniu nr 2201/2003	130
3.2.4. Miejsce zwykłego pobytu dziecka w rozporządzeniu nr 4/2009	132
4. Wnioski	136

Rozdział III

Sprawy z zakresu odpowiedzialności rodzicielskiej jako

przedmiot rozporządzenia nr 2019/1111	141
1. Wprowadzenie	141
2. Stosunek rozporządzenia nr 2019/1111 do innych aktów prawnych z zakresu międzynarodowego prawa rodzinnego.....	142
2.1. Uwagi wstępne	142
2.2. Stosunek rozporządzenia nr 2019/1111 do umów bilateralnych zawartych z państwami trzecimi	144
2.3. Stosunek rozporządzenia nr 2019/1111 do konwencji haskiej z 1980 r.....	147
2.4. Stosunek rozporządzenia nr 2019/1111 do konwencji haskiej z 1996 r.....	157
3. Element obcy	160
3.1. Element obcy w sprawach z zakresu odpowiedzialności rodzicielskiej	160
3.2. Jurysdykcja krajowa jako przesłanka procesowa a problem elementu obcego	161
3.3. Rozporządzenie nr 2019/1111 a sprawy „czysto wewnętrzne”	162
3.4. Charakter elementu obcego jako przesłanki stosowania rozporządzenia nr 2019/1111.....	165
4. Terytorialny, podmiotowy, czasowy i przedmiotowy zakres zastosowania przepisów rozporządzenia nr 2019/1111 dotyczących odpowiedzialności rodzicielskiej.....	169
4.1. Zakres terytorialny.....	169

4.2. Zakres podmiotowy	170
4.3. Zakres czasowy	174
4.4. Zakres przedmiotowy	174
4.4.1. Dziecko w świetle rozporządzenia nr 2019/1111 ...	174
4.4.2. Pojęcie odpowiedzialności rodzicielskiej	180
4.4.3. Podmiot odpowiedzialności rodzicielskiej	185
4.4.4. Piecza nad dzieckiem	187
4.4.5. Prawo do osobistej styczności z dzieckiem	189
5. Sprawy dotyczące odpowiedzialności rodzicielskiej objęte przedmiotowym zakresem zastosowania rozporządzenia nr 2019/1111	192
5.1. Uwagi wstępne	192
5.2. Sprawy cywilne na tle rozporządzenia nr 2019/1111 ...	193
5.3. Pozytywny katalog spraw z zakresu odpowiedzialności rodzicielskiej	196
5.4. Sprawy wyłączone	211
6. Wnioski	214

Rozdział IV

Dobro dziecka w rozporządzeniu nr 2019/1111	217
1. Wprowadzenie	217
2. Dobro dziecka a najlepsze interesy dziecka – uwagi terminologiczne	219
3. Znaczenie pojęcia dobra dziecka w polskim prawie rodzinnym i w Konwencji o prawach dziecka	223
3.1. Dobro dziecka jako podstawowa zasada polskiego prawa rodzinnego	223
3.2. Potrójna natura pojęcia najlepszych interesów dziecka w Konwencji o prawach dziecka	228
3.3. Problem niedookreśloności pojęcia dobra dziecka	231
4. Realizacja zasady dobra dziecka w rozporządzeniu nr 2019/1111	234
5. Regulacja podstaw jurysdykcji krajowej i przekazanie sprawy sądowi innego państwa członkowskiego w rozporządzeniu nr 2019/1111 jako realizacja zasady dobra dziecka	240

5.1. Dobro dziecka jako uzasadnienie ogólnej podstawy jurysdykcji krajowej (art. 7)	240
5.2. Dobro dziecka w szczególnych podstawach jurysdykcji krajowej	245
5.2.1. Utrzymanie jurysdykcji krajowej w sprawach o zmianę orzeczenia przyznającego prawo do osobistej styczności z dzieckiem. Ochrona prawa dziecka do kontaktów z obojgiem rodziców (art. 8)	245
5.2.2. Utrzymanie jurysdykcji krajowej w sprawach dotyczących odpowiedzialności rodzicielskiej w przypadku bezprawnego uprowadzenia dziecka za granicę. Ochrona dziecka przed szkodliwymi skutkami wynikającymi z bezprawnego uprowadzenia (art. 9)	248
5.2.3. Wybór sądu w sprawach dotyczących odpowiedzialności rodzicielskiej. Uwzględnienie zgodnych z dobrem dziecka interesów rodziców (art. 10)	250
5.2.4. Subsydiarna podstawa jurysdykcji krajowej. Priorytet kryterium bliskości sądu do dziecka (art. 11)	255
5.2.5. Jurysdykcja krajowa w pozostałych przypadkach. Zapewnienie dostępu do wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących dzieci (art. 14)	259
5.2.6. Jurysdykcja krajowa do stosowania środków tymczasowych, w tym środków zabezpieczających. Zabezpieczenie dobra dziecka w sprawach pilnych (art. 15)	260
5.3. Dobro dziecka jako uzasadnienie instytucji przekazania sprawy sądowi innego państwa członkowskiego (art. 12 i 13)	263
6. Wnioski	268

Rozdział V

Wykładnia pojęcia miejsca zwykłego pobytu dziecka na tle rozporządzenia nr 2019/1111	271
1. Wprowadzenie	271
2. Autonomiczna i jednolita wykładnia pojęcia miejsca zwykłego pobytu dziecka	272
3. Modele interpretacyjne pojęcia miejsca zwykłego pobytu dziecka	283
4. Kombinowany model interpretacyjny pojęcia miejsca zwykłego pobytu dziecka w świetle orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej na tle rozporządzenia nr 2201/2003	291
5. Interpretacja pojęcia miejsca zwykłego pobytu dziecka na tle rozporządzenia nr 2201/2003 w orzecznictwie sądów krajowych	296
6. Jedno czy dwa miejsca zwykłego pobytu dziecka?	303
7. Wnioski	308

Rozdział VI

Wyznaczniki miejsca zwykłego pobytu dziecka w rozporządzeniu nr 2019/1111	311
1. Wprowadzenie	311
2. Fizyczna obecność	313
2.1. Uwagi wstępne	313
2.2. Fizyczna obecność jako warunek konieczny ustalenia miejsca zwykłego pobytu dziecka	314
2.3. Fizyczna obecność jako warunek niewystarczający do ustalenia miejsca zwykłego pobytu dziecka	320
2.4. „Trwałość lub regularność” pobytu a czasowa nieobecność dziecka w państwie jego zwykłego pobytu	322
2.5. Wnioski	324
3. Problem legalności pobytu jako przesłanki ustalenia miejsca zwykłego pobytu dziecka	325

3.1. Uwagi wstępne	325
3.2. Legalność pobytu w znaczeniu administracyjnoprawnym.....	327
3.3. Zmiana miejsca zwykłego pobytu dziecka z naruszeniem prawa do pieczy – problem uprowadzeń rodzicielskich	329
3.4. Zmiana miejsca zwykłego pobytu dziecka na podstawie orzeczenia o charakterze tymczasowym	332
3.5. Wnioski.....	334
4. Integracja dziecka w środowisku społecznym i rodzinnym	335
4.1. Uwagi wstępne	335
4.2. Długość pobytu.....	335
4.2.1. Uwagi wstępne	335
4.2.2. Minimalna długość pobytu.....	336
4.2.3. Upływ czasu jako warunek determinujący zmianę miejsca zwykłego pobytu.....	342
4.2.4. Wnioski	345
4.3. Rodzinne i społeczne więzi dziecka.....	346
4.4. Warunki pobytu	351
4.5. Wiek dziecka	353
5. Wola.....	356
5.1. Uwagi wstępne	356
5.2. Wola rodziców	357
5.2.1. Uwagi wprowadzające.....	357
5.2.2. Forma wyrażenia woli.....	358
5.2.3. Problem (braku) zgodnej woli rodziców.....	359
5.2.4. Zmiana miejsca zwykłego pobytu dziecka pomimo odmiennej woli rodziców	363
5.2.5. Nieuczciwe intencje	367
5.2.6. Wnioski	369
5.3. Wola dziecka	369
6. Wnioski.....	373

Rozdział VII

Ustalenie jurysdykcji krajowej na podstawie łącznika miejsca zwykłego pobytu dziecka według rozporządzenia

nr 2019/1111	377
1. Wprowadzenie	377
2. Sąd powołany do ustalenia miejsca zwykłego pobytu dziecka.....	379
3. Moment właściwy do oceny miejsca zwykłego pobytu dziecka.....	388
4. Badanie jurysdykcji krajowej na podstawie łącznika miejsca zwykłego pobytu dziecka.....	395
5. Zmiana miejsca zwykłego pobytu dziecka w toku postępowania	407
6. Konsekwencje braku miejsca zwykłego pobytu dziecka w państwie siedziby sądu.....	410
7. Kontrola ustaleń faktycznych co do miejsca zwykłego pobytu dziecka.....	416
8. Wnioski.....	422
Podsumowanie	425
Bibliografia.....	439

WYKAZ SKRÓTÓW

Akty normatywne

EKPC	- Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4.11.1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.)
k.c.	- ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2023 r. poz. 1610 ze zm.)
Konstytucja RP	- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)
konwencja brukselska	- Konwencja o jurysdykcji i wykonywaniu orzeczeń w sprawach cywilnych i handlowych sporządzona 27.09.1968 r. w Brukseli (Dz.Urz. WE L 299 z 1972 r., s. 32)
konwencja haska z 1902 r.	- Konwencja dotycząca uregulowania opieki nad małoletnimi, podpisana w Hadze 12.06.1902 r. (Dz.U. z 1929 r. Nr 80, poz. 596)
konwencja haska z 1956 r.	- Konwencja o prawie właściwym dla zobowiązań alimentacyjnych wobec dzieci, podpisana w Hadze 24.10.1956 r.
konwencja haska z 1961 r.	- Konwencja o właściwości organów i prawie właściwym w zakresie ochrony małoletnich, sporządzona w Hadze 5.10.1961 r. (Dz.U. z 1995 r. Nr 106, poz. 519)
konwencja haska z 1970 r.	- Konwencja o uznawaniu rozwodów i separacji, sporządzona w Hadze 1.06.1970 r. (Dz.U. z 2001 r. Nr 53, poz. 561)

-
konwencja haska
z 1980 r.	– Konwencja dotycząca cywilnych aspektów uprowadzenia dziecka za granicę, sporządzona w Hadze 25.10.1980 r. (Dz.U. z 1995 r. Nr 108, poz. 528 ze sprost.)
konwencja haska
z 1993 r.	– Konwencja o ochronie dzieci i współpracy w dziedzinie przysposobienia międzynarodowego, sporządzona w Hadze 29.05.1993 r. (Dz.U. z 2000 r. Nr 39, poz. 448 ze sprost.)
konwencja haska
z 1996 r.	– Konwencja o jurysdykcji, prawie właściwym, uznawaniu, wykonywaniu i współpracy w zakresie odpowiedzialności rodzicielskiej oraz środków ochrony dzieci, sporządzona w Hadze 19.10.1996 r. (Dz.U. z 2010 r. Nr 172, poz. 1158)
konwencja haska
z 2007 r.	– Konwencja o międzynarodowym dochodzeniu alimentów na rzecz dzieci i innych członków rodziny, sporządzona w Hadze 23.11.2007 r. (Dz.Urz. UE L 192 z 2011 r., s. 51)
konwencja lugańska I	– Konwencja o jurysdykcji i wykonywaniu orzeczeń w sprawach cywilnych i handlowych, sporządzona w Lugano 16.09.1988 r. (Dz.U. z 2000 r. Nr 10, poz. 132)
konwencja lugańska II	– Konwencja o jurysdykcji i uznawaniu oraz wykonywaniu orzeczeń sądowych w sprawach cywilnych i handlowych, sporządzona w Lugano 30.10.2007 r. (Dz.Urz. UE L 339 z 2007 r., s. 3)
Konwencja o prawach
dziecka	– Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20.11.1989 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526 ze zm.)
k.p.c.	– ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2023 r. poz. 1550 ze zm.)
k.r.o.	– ustawa z 25.02.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2023 r. poz. 2809)
protokół haski z 2007 r.	– Protokół o prawie właściwym dla zobowiązań alimentacyjnych sporządzony w Hadze 23.11.2007 r. (Dz.Urz. UE L 331 z 2009 r., s. 19)

- rozporządzenie nr 1347/2000 (Bruksela II) – rozporządzenie Rady (WE) nr 1347/2000 z 29.05.2000 r. w sprawie jurysdykcji, uznawania i wykonywania orzeczeń w sprawach małżeńskich i w sprawach dotyczących odpowiedzialności rodzicielskiej za dzieci obojga małżonków (Dz.Urz. WE L 160, s. 19)
- rozporządzenie nr 44/2001 (Bruksela I) – rozporządzenie Rady (WE) nr 44/2001 z 22.12.2000 r. w sprawie jurysdykcji i uznawania orzeczeń sądowych oraz ich wykonywania w sprawach cywilnych i handlowych (Dz.Urz. WE L 12 z 2001 r., s. 1)
- rozporządzenie nr 1206/2001 – rozporządzenie Rady (WE) nr 1206/2001 z 28.05.2001 r. w sprawie współpracy między sądami państw członkowskich przy przeprowadzaniu dowodów w sprawach cywilnych lub handlowych (Dz.Urz. WE L 174, s. 1)
- rozporządzenie nr 2201/2003 (Bruksela II bis lub Bruksela IIa) – rozporządzenie Rady (WE) nr 2201/2003 z 27.11.2003 r. dotyczące jurysdykcji oraz uznawania i wykonywania orzeczeń w sprawach małżeńskich oraz w sprawach dotyczących odpowiedzialności rodzicielskiej, uchylające rozporządzenie (WE) nr 1347/2000 (Dz.Urz. UE L 338, s. 1, ze sprost.)
- rozporządzenie nr 1896/2006 – rozporządzenie (WE) nr 1896/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z 12.12.2006 r. ustanawiające postępowanie w sprawie europejskiego nakazu zapłaty (Dz.Urz. UE L 399, s. 1)
- rozporządzenie nr 4/2009 (rozporządzenie alimentacyjne) – rozporządzenie Rady (WE) nr 4/2009 z 18.12.2008 r. w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń oraz współpracy w zakresie zobowiązań alimentacyjnych (Dz.Urz. UE L 7 z 2009 r., s. 1)
- rozporządzenie nr 1259/2010 (Rzym III) – rozporządzenie Rady (UE) nr 1259/2010 z 20.12.2010 r. w sprawie wprowadzenia w życie wzmocnionej współpracy w dziedzinie prawa właściwego dla rozvodu i separacji prawnej (Dz.Urz. UE L 343, s. 10)

rozporządzenie nr 650/2012 (rozporządzenie spadkowe)	– rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 650/2012 z 4.07.2012 r. w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń, przyjmowania i wykonywania dokumentów urzędowych dotyczących dziedziczenia oraz w sprawie ustanowienia europejskiego poświadczenia spadkowego (Dz.Urz. UE L 201, s. 107)
rozporządzenie nr 1215/2012 (Bruksela)	– rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 1215/2012 z 12.12.2012 r. w sprawie jurysdykcji i uznawania orzeczeń sądowych oraz ich wykonywania w sprawach cywilnych i handlowych (Dz.Urz. UE L 351, s. 1)
rozporządzenie nr 2016/1103	– rozporządzenie Rady (UE) nr 2016/1103 z 24.06.2016 r. wdrażające wzmocnioną współpracę w dziedzinie jurysdykcji, prawa właściwego oraz uznawania i wykonywania orzeczeń w sprawach dotyczących małżeńskich ustrojów majątkowych (Dz.Urz. UE L 183, s. 1)
rozporządzenie nr 2016/1104	– rozporządzenie Rady (UE) nr 2016/1104 z 24.06.2016 r. wdrażające wzmocnioną współpracę w dziedzinie jurysdykcji, prawa właściwego oraz uznawania i wykonywania orzeczeń w sprawach dotyczących skutków majątkowych zarejestrowanych związków partnerskich (Dz.Urz. UE L 183, s. 30)
rozporządzenie nr 2019/1111 (Bruksela II ter)	– rozporządzenie Rady (UE) nr 2019/1111 z 25.06.2019 r. w sprawie jurysdykcji, uznawania i wykonywania orzeczeń w sprawach małżeńskich i w sprawach dotyczących odpowiedzialności rodzicielskiej oraz w sprawie uprowadzenia dziecka za granicę (Dz.Urz. UE L 178, s. 1)
TFUE	– Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana: Dz.Urz. UE C 202 z 2016 r., s. 47)
Traktat rzymski	– Traktat w sprawie utworzenia Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej podpisany w dniu 25.03.1957 r. w Rzymie
Traktat z Amsterdamu	– Traktat z Amsterdamu zmieniający Traktat o Unii Europejskiej, Traktaty ustanawiające Wspólnoty Europejskie i niektóre związane z nimi akty, podpisany 2.10.1997 r. (Dz.Urz. WE C 340, s. 1)

Traktat z Lizbony	– Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską podpisany w Lizbonie 13.12.2007 r. (Dz.Urz. UE C 306 z 2007 r., s. 1)
Traktat z Maastricht	– Traktat o Unii Europejskiej, zawarty w Maastricht 7.02.1992 r. (wersja skonsolidowana: Dz.Urz. UE C 202 z 2016 r., s. 13)
TWE	– Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską (wersja skonsolidowana: Dz.Urz. WE C 224 z 1992 r., s. 6)

Czasopisma i publikatory

AUMCS	– Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G Ius
DPP	– Demokratyczny Przegląd Prawniczy
EPS	– Europejski Przegląd Sądowy
FamRZ	– Zeitschrift für das gesamte Familienrecht
FP	– Forum Prawnicze
GPR	– Zeitschrift für das Privatrecht der Europäischen Union
GSP	– Gdańskie Studia Prawnicze
IN	– Ius Novum
IPP TBSP UJ	– Internetowy Przegląd Prawniczy Towarzystwa Biblioteki Słuchaczy Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego
IPrax	– Praxis des Internationalen Privat- und Verfahrensrechts
KPP	– Kwartalnik Prawa Prywatnego
NPN	– Nowy Przegląd Notarialny
ONSA	– Orzecznictwo Naczelnego Sądu Administracyjnego
OSA	– Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSA-P	– Opolskie Studia Administracyjno-Prawne
OSN	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego
OSNC	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna
OSNCK	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna i Karna
OSNC-ZD	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna – Zbiór Dodatkowy
OSNKW	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Woj-skowa
OSNP	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych

OSPika	– Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
Pal.	– Palestra
PiP	– Państwo i Prawo
PME	– Prawo Mediów Elektronicznych
POSAG	– Przegląd Orzecznictwa Sądu Apelacyjnego w Gdańsku
PPC	– Polski Proces Cywilny
PPE	– Przegląd Prawa Europejskiego
PPiA	– Przegląd Prawa i Administracji
PPPM	– Problemy Prawa Prywatnego Międzynarodowego
Prok. i Pr.	– Prokuratura i Prawo
Prok. i Pr.-wkl.	– Prokuratura i Prawo – wkładka
PS	– Przegląd Sądowy
RiP	– Rodzina i Prawo
RPEiS	– Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
SC	– Studia Cywilistyczne
SPP	– Studia Prawa Prywatnego
ZNUJ	– Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze

Organy orzekające

ETPC	– Europejski Trybunał Praw Człowieka
NSA	– Naczelny Sąd Administracyjny
SA	– Sąd Apelacyjny
SN	– Sąd Najwyższy
SO	– Sąd Okręgowy
SR	– Sąd Rejonowy
TK	– Trybunał Konstytucyjny
TS/Trybunał	– Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej, Europejski Trybunał Sprawiedliwości
WSA	– Wojewódzki Sąd Administracyjny

Inne

EFTA	– Europejskie Stowarzyszenie Wolnego Handlu
EWG	– Europejska Wspólnota Gospodarcza
ONZ	– Organizacja Narodów Zjednoczonych
UE	– Unia Europejska
WE	– Wspólnoty Europejskie

WSTĘP

Pogłębianie integracji europejskiej i rozwój rynku wewnętrznego umożliwiają nieskrępowany przepływ towarów, osób, usług i kapitału, co skutkuje wzrostem mobilności społeczeństwa. Chociaż wyjazd za granicę powodowany jest zazwyczaj względami ekonomicznymi, wywołuje on również zmiany w życiu rodzinnym. Przypadki rodzin wielonarodowych mieszkających poza granicami swojego kraju ojczystego lub dzielących życie pomiędzy dwoma państwami nie są dziś odosobnione. Wymiernym efektem tego zjawiska jest zwiększony wpływ do sądów rodzinnych spraw z elementem transgranicznym. Z punktu widzenia sądu, przed którym wszczęto takie postępowanie, wyjściowym dylematem jest ocena, czy jest on międzynarodowo właściwy do jego prowadzenia.

Oceny tej sądy państw członkowskich Unii Europejskiej do 31.07.2022 r. dokonywały na podstawie rozporządzenia Rady (WE) nr 2201/2003 z 27.11.2003 r. dotyczącego jurysdykcji oraz uznawania i wykonywania orzeczeń w sprawach małżeńskich oraz w sprawach dotyczących odpowiedzialności rodzicielskiej, uchylającego rozporządzenie (WE) nr 1347/2000¹ (tzw. Bruksela II bis lub Bruksela IIa). Z dniem 1.08.2022 r. rozporządzenie nr 2201/2003 zostało zastąpione przez rozporządzenie Rady (UE) 2019/1111 z 25.06.2019 r. w sprawie jurysdykcji, uznawania i wykonywania orzeczeń w sprawach małżeńskich i w sprawach dotyczących odpowiedzialności rodzicielskiej oraz w sprawie uprowadzenia dziecka za granicę (tzw. Bruksela II ter)². Mimo że w zakresie jurysdykcji krajowej nowe rozporządzenie nie przynosi radykalnych

¹ Dz.Urz. UE L 338, s. 1, ze sprost. opubl. w: Dz.Urz. UE L 347, s. 32.

² Dz.Urz. UE L 178, s. 1.

zmian względem poprzednika, stanowi podstawę niniejszej monografii z dwóch powodów. W niniejszej monografii dokonano oceny rozwiązań przyjętych na gruncie rozporządzenia nr 2201/2003 pod kątem ich stosowania i z tej perspektywy przeprowadzono analizę przepisów jego przekształconej wersji.

Zarówno rozporządzenie nr 2019/1111, jak i jego poprzednik regulują problematykę jurysdykcji krajowej, uznawania i wykonywania orzeczeń w sprawach małżeńskich oraz w sprawach z zakresu odpowiedzialności rodzicielskiej, a także współpracy państw członkowskich w tym zakresie. Ponadto rozporządzenia te – w stosunkach między państwami członkowskimi Unii Europejskiej – uzupełniają postanowienia Konwencji dotyczącej cywilnych aspektów uprowadzenia dziecka za granicę sporządzonej w Hadze 25.10.1980 r.³ Akty te nie zawierają norm kolizyjnych. W relacjach wewnątrzunijnych zastosowanie znajdzie w tym zakresie Konwencja o jurysdykcji, prawie właściwym, uznawaniu, wykonywaniu i współpracy w zakresie odpowiedzialności rodzicielskiej oraz środków ochrony dzieci sporządzona w Hadze 19.10.1996 r.⁴ Konwencja ta w art. 15 ust. 1 przyjmuje za zasadę stosowanie jako prawa właściwego *legis fori*. A zatem normy jurysdykcyjne zawarte w rozporządzeniach nr 2201/2003 i 2019/1111 pośrednio decydują również o prawie właściwym dla stosunków prawnorodzinnych.

Podstawowym łącznikiem jurysdykcyjnym w rozporządzeniu nr 2019/1111 – podobnie jak w rozporządzeniu nr 2201/2003 – jest miejsce zwykłego pobytu. Łącznik ten występuje obecnie w wielu umowach międzynarodowych regulujących prawo właściwe, jurysdykcję krajową oraz uznawanie i wykonywanie orzeczeń w sprawach cywilnych, a także w rozporządzeniach unijnych z zakresu współpracy sądowej w sprawach cywilnych. Szczególną rolę łącznik ten odgrywa w regulacjach obejmujących problematykę prawnorodzinną. Dla stosunków prawnych dotyczących odpowiedzialności rodzicielskiej relewantne z punktu widzenia jurysdykcji krajowej jest miejsce zwykłego pobytu

³ Dz.U. z 1995 r. Nr 108, poz. 528 ze sprost. opublikowanym w: Dz.U. z 1999 r. Nr 93, poz. 1085.

⁴ Dz.U. z 2010 r. Nr 172, poz. 1158.

samego dziecka. Prawodawca unijny umotywowwał wybór tego łącznika potrzebą ochrony dobra dziecka, która realizuje się przez zastosowanie kryterium bliskości (*proximity*) dziecka do sądu.

Przez ponad 15 lat obowiązywania rozporządzenia nr 2201/2003 pojęcie miejsca zwykłego pobytu dziecka było wielokrotnie przedmiotem interpretacji Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej. Pomimo to kwestia ta nadal budzi istotne wątpliwości i rodzi problemy w orzecznictwie, czego dowodem są kolejne pytania prejudycjalne kierowane do wspomnianego organu Unii Europejskiej. Pojęcie miejsca zwykłego pobytu dziecka stanowi w literaturze polskiej i zagranicznej przedmiot analizy, szczególnie na tle stosowania konwencji haskiej z 1980 r. Poczynione tam wnioski są przydatne przy interpretacji tego pojęcia na gruncie rozporządzenia nr 2019/1111, jednak nie obejmują całości tej problematyki. Wynika to szczególnie ze specyficznego i wąskiego przedmiotu regulacji konwencji, a także z faktu, że nie zawiera ona norm jurysdykcyjnych ani nie reguluje problematyki uznawania i wykonywania orzeczeń.

Wybór przedmiotu rozważań wynikał z przeświadczenia o zasadniczej roli, jaką pojęcie miejsca zwykłego pobytu dziecka pełni w rozporządzeniu nr 2019/1111. Podstawową tezę niniejszej monografii jest zatem twierdzenie, że właściwe rozumienie tego pojęcia jest kluczem do interpretacji wszystkich przepisów rozporządzenia nr 2019/1111 obejmujących problematykę odpowiedzialności rodzicielskiej. Temat monografii – choć z pozoru zarysowany wąsko – stanowi *de facto* pretekst do rozważań nad różnymi instytucjami i rozwiązaniami przyjętymi w rozporządzeniu nr 2019/1111, których nie da się rozpatrywać w oderwaniu od podstawowego łącznika jurysdykcyjnego miejsca zwykłego pobytu dziecka. Przyjęcie wstępnej hipotezy, że „miejsce zwykłego pobytu dziecka” jest centralnym pojęciem rozporządzenia nr 2019/1111, wymaga systemowego ujęcia, wychodzącego poza ramy samego rozporządzenia.

Celem niniejszej monografii jest zatem ukazanie miejsca zwykłego pobytu dziecka jako podstawy jurysdykcji krajowej w rozporządzeniu nr 2019/1111 w szerokim kontekście, uwzględniającym również teore-

tycznoprawne rozważania dotyczące istoty i budowy normy jurysdykcyjnej oraz zarys historii kształtowania się kryterium miejsca zwykłego pobytu jako łącznika jurysdykcyjnego i kolizyjnego w dziedzinie prawa międzynarodowego w XX w., a także związłą charakterystykę pozostałych łączników personalnych, czyli obywatelstwa, miejsca zamieszkania i pobytu prostego. Interpretacja pojęcia miejsca zwykłego pobytu dziecka w rozporządzeniu nr 2019/1111 musi uwzględniać ogólne cele europejskiego prawa procesowego cywilnego i założenia współpracy sądowej w dziedzinie prawa rodzinnego, a także motywy, jakie przyświecały unijnemu pracodawcy przy uchwalaniu omawianego rozporządzenia i jego poprzedników. Autonomiczna i jednolita wykładnia tego pojęcia we wszystkich państwach członkowskich Unii Europejskiej stanowi gwarancję skuteczności prawa unijnego (*effet utile*). Ze względu na swoje źródło w konwencjach Haskiej Konferencji Prawa Prywatnego Międzynarodowego oraz ścisły związek rozporządzeń unijnych z dziedziną prawa rodzinnego z postanowieniami konwencji haskich regulującymi tę tematykę interpretacja pojęcia miejsca zwykłego pobytu dziecka w rozporządzeniu nr 2019/1111 powinna – do pewnego stopnia – uwzględniać również dorobek wypracowany na gruncie stosowania tych aktów prawnych. Wreszcie niniejsza monografia ma na celu udzielenie odpowiedzi na wątpliwości pojawiające się w praktyce przy ustalaniu jurysdykcji krajowej na podstawie łącznika miejsca zwykłego pobytu dziecka. W związku z tym zawarte w niej rozważania obejmują również problematykę współstosowania przepisów rozporządzenia nr 2019/1111 i Kodeksu postępowania cywilnego.

Przedstawione cele rozprawy doktorskiej miały wpływ na wybór metod badawczych i zakres przeprowadzonych badań. Wśród zastosowanych metod podstawowe znaczenie miała metoda dogmatycznoprawna, w ramach której dokonano przede wszystkim wykładni przepisów rozporządzenia nr 2019/1111 i jego poprzednika – rozporządzenia nr 2201/2003 – ze szczególnym uwzględnieniem różnic pomiędzy tymi dwoma aktami prawnymi. Wykładni poddano również postanowienia konwencji haskich, które posługują się terminem „miejsce zwykłego pobytu dziecka”, w tym w szczególności konwencji haskiej z 1980 r. i konwencji haskiej z 1996 r., oraz przepisów innych rozporządzeń unijnych, w których pojęcie to znalazło zastosowanie. Przy interpretacji przepisów

rozporządzeń unijnych odwołano się również do dorobku judykatury. Orzeczenia Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej, w których organ ten dokonywał wykładni omawianego pojęcia na gruncie rozporządzenia nr 2201/2003, stanowiły punkt wyjścia w poszukiwaniach jego autonomicznego znaczenia na gruncie prawa unijnego. Skorzystano również z dorobku orzeczniczego sądów państw członkowskich Unii Europejskiej, a także – pomocniczo – innych sądów krajowych, w tym w szczególności amerykańskich. Analiza orzeczeń sądów krajowych pozwoliła wyselekcjonować podstawowe problemy praktyczne, jakie pojawiają się przy ustalaniu miejsca zwykłego pobytu dziecka, oraz wskazać, jakie metody interpretacyjne stosują sądy w ramach tego badania.

Przy analizie orzecznictwa sądów krajowych skorzystano z judykatów dostępnych w bazach internetowych. Kilka lat temu, w ramach projektu *Cross-Border Litigation in Europe: Private International Law Legislative Framework, National Courts and the Court of Justice of the European Union* („EUPILLAR”) przeanalizowano szczegółowo orzeczenia sądów państw członkowskich Unii Europejskiej wydane w okresie od 2002 do końca 2015 r., w których znalazły zastosowanie przepisy rozporządzeń z zakresu europejskiego prawa procesowego cywilnego, w tym rozporządzenia nr 2201/2003. Analiza ta objęła również orzecznictwo polskich sądów, a jej autorzy w artykule podsumowującym polską część projektu stwierdzili niską efektywność przeprowadzonych badań aktowych, które dawały przypadkowe rezultaty⁵. W ramach innego projektu badawczego *Planning the future of cross-border families: a path through coordination* („EUFam’s”) stworzono bazę orzeczeń sądów wybranych państw członkowskich Unii Europejskiej, wydanych na podstawie rozporządzeń unijnych z zakresu prawa rodzinnego oraz prawa spadkowego. Baza ta była na bieżąco aktualizowana i obejmuje okres do 2018 r. Przeprowadzenie badań empirycznych nie było zatem konieczne do osiągnięcia zarysowanych wcześniej celów pracy.

⁵ A. Frąckowiak-Adamska, A. Guzewicz, Ł. Petelski, *Skuteczność stosowania przez sądy polskie unijnych rozporządzeń: nr 44/2001, nr 2201/2003, nr 864/2007, nr 593/2008 i nr 4/2009*, EPS 2016/10, s. 4.

Metoda dogmatycznoprawna obejmowała również wykładnię przepisów krajowych, w szczególności Kodeksu postępowania cywilnego, w zakresie istotnym z punktu widzenia badania jurysdykcji krajowej.

W pracy w ograniczonym zakresie posłużono się również metodą historycznoprawną. Ze względu na fakt, że regulacje unijne dotyczące odpowiedzialności rodzicielskiej mają swoją genezę w konwencjach haskich, analiza historyczna objęła postanowienia konwencji sporządzonych pod auspicjami Haskiej Konferencji Prawa Prywatnego Międzynarodowego. W konwencjach tych łącznik miejsca zwykłego pobytu dziecka torował sobie drogę w opozycji do łącznika obywatelstwa. Pełne zrozumienie specyfiki łącznika miejsca zwykłego pobytu dziecka nie jest możliwe bez poznania jego pochodzenia.

Monografia podzielona jest na siedem rozdziałów, z których każdy stanowi pewną zamkniętą całość i odnosi się do odrębnego aspektu analizowanej problematyki. Z tego powodu każdy rozdział poprzedzony jest wprowadzeniem i zakończony wnioskami.

Rozdział I stanowi ogólną refleksję nad łącznikiem miejsca zwykłego pobytu. Wyjaśnienia wymagała kwestia rozbieżnych tłumaczeń tego pojęcia w polskich wersjach językowych aktów prawa międzynarodowego i unijnego. Przyjęty w tytule niniejszej monografii termin „miejsce zwykłego pobytu” został uznany za najlepiej oddający ideę tego łącznika, jak również stanowiący najwierniejsze tłumaczenie z języków francuskiego, angielskiego i niemieckiego, z których został przyjęty do polskiego języka prawnego. Szczegółowe rozważania na temat łącznika miejsca zwykłego pobytu w międzynarodowym prawie procesowym cywilnym wymagały poprzedzenia ich teoretycznymi rozważaniami nad budową łącznika jurysdykcyjnego i jego miejscem w strukturze normy jurysdykcyjnej. W części tej postawiono pytanie o to, jak daleko należy doszukiwać się analogii pomiędzy tymi normami a normami kolizyjnymi, oraz zwięźle omówiono elementy normy jurysdykcyjnej. Zaprezentowany podział elementów normy jurysdykcyjnej oraz ich nazewnictwo będą przydatne w dalszych rozważaniach. W rozdziale tym została również zwięźle opisana geneza łącznika jurysdykcyjnego miejsca zwykłego pobytu, ze szczególnym uwzględnieniem historii Ha-

skiej Konferencji Prawa Prywatnego Międzynarodowego i jej wpływu na wybór łączników w aktach z dziedziny prawa kolizyjnego i międzynarodowego prawa procesowego cywilnego. Na tym tle zarysowały się również różnice pomiędzy łącznikiem obywatelstwa a łącznikiem miejsca zwykłego pobytu oraz korzyści, jakie płyną ze stosowania tego ostatniego, szczególnie w stosunkach rodzinnoprawnych.

Ogólne rozważania nad naturą łącznika miejsca zwykłego pobytu wymagały ponadto skonfrontowania go z pozostałymi dwoma łącznikami personalnymi, którymi są miejsce zamieszkania i miejsce pobytu prostego. To porównanie umożliwia zrozumienie istoty łącznika wymienionego w tytule monografii oraz uwypukla zalety i mankamenty wynikające z jego stosowania. W rozdziale tym została ukazana specyfika poszczególnych łączników personalnych zarówno w prawie prywatnym międzynarodowym, jak i w międzynarodowym prawie procesowym cywilnym, a rozdzielenie tych dwóch sfer na tak ogólnym poziomie rozważań okazało się niemożliwe lub co najmniej karkołomne. Na koniec jednak konieczne było rozstrzygnięcie, czy wykładnia równobrzmiących łączników kolizyjnych i jurysdykcyjnych musi przebiegać niezależnie, czy też możliwa jest ich jednolita wykładnia. W kontekście przedmiotu niniejszej monografii odpowiedź na to pytanie będzie kluczowa dla ustalenia, czy wykładnia pojęcia miejsca zwykłego pobytu dziecka wypracowana na gruncie regulacji kolizyjnoprawnych może być przenoszona na grunt europejskiego prawa procesowego cywilnego.

W rozdziale II dokonano przeglądu konwencji haskich, w których posłużono się terminem „miejsce zwykłego pobytu dziecka”. Siłą rzeczy są to zatem konwencje regulujące problematykę prawnorodziną. Analiza historyczna pozwala dostrzec wyraźną ewolucję stosowania w tych konwencjach omawianego łącznika – od roli subsydiarnej względem obywatelstwa, przez dominującą, jednak z możliwością zastosowania przez państwa-strony wyłomu na rzecz obywatelstwa, aż po całkowite wyparcie łącznika obywatelstwa przez łącznik miejsca zwykłego pobytu. Pojęcie miejsca zwykłego pobytu dziecka występuje w konwencjach haskich nie tylko jako łącznik jurysdykcyjny i kolizyjny, ale także pełni w nich inne funkcje, w tym służy rozgraniczeniu zakresów zastosowania poszczególnych aktów prawnych. Po analizie występowania tego

terminu w konwencjach haskich dokonano podobniej analizy rozporządzeń unijnych. Wcześniej jednak zostały zwięźle omówione zagadnienia natury ogólnej dotyczące pojęcia i historii europejskiego prawa procesowego cywilnego, ze szczególnym uwzględnieniem specyfiki współpracy sądowej w sprawach rodzinnych. Omówienie to – choć stanowi w dużej mierze syntezę istniejących już opracowań na ten temat – pozwala umiejscowić rozważania będące przedmiotem niniejszej monografii w systemie prawa europejskiego, co zaś okaże się niezbędne przy dokonywaniu autonomicznej wykładni pojęcia miejsca zwykłego pobytu dziecka w rozporządzeniu nr 2019/1111.

W przeprowadzonej w rozdziale II analizie historycznoprawnej ujęte zostały również akty prawne regulujące prawo właściwe, jurysdykcję krajową, uznawanie i wykonywanie orzeczeń w sprawach alimentacyjnych. Akty te nie zawierają pojęcia miejsca zwykłego pobytu dziecka, jednak łącznik miejsca zwykłego pobytu wierzyciela alimentacyjnego, którym się one posługują, będzie równoznaczny z miejscem zwykłego pobytu dziecka w sprawach, w których uprawnionym do alimentów jest małoletni. Ponadto zauważono, że mimo iż problematykę spraw alimentacyjnych regulowało wcześniej rozporządzenie Rady (WE) nr 44/2001 z 22.12.2000 r. w sprawie jurysdykcji i uznawania orzeczeń sądowych oraz ich wykonywania w sprawach cywilnych i handlowych⁶ (tzw. Bruksela I), genezy rozporządzenia Rady (WE) nr 4/2009 z 18.12.2008 r. w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń oraz współpracy w zakresie zobowiązań alimentacyjnych⁷ należy poszukiwać raczej w „systemie haskim” ze względu na zastosowanie w nim łącznika miejsca zwykłego pobytu, a nie – jak w przypadku konwencji i rozporządzeń brukselskich – miejsca zamieszkania.

Przedmiotem kolejnych rozdziałów będzie wykładnia przepisów rozporządzenia nr 2019/1111. Rozdział III stanowi próbę wyczerpującej odpowiedzi na pytanie o to, w jakich sprawach z zakresu odpowiedzialności rodzicielskiej ma zastosowanie to rozporządzenie. W pierwszej kolejności opisano stosunek, w jakim rozporządzenie to pozostaje do

⁶ Dz.Urz. WE L 12 z 2001 r., s. 1.

⁷ Dz.Urz. UE L 7 z 2009 r., s. 1.

innych aktów prawnych z zakresu międzynarodowego prawa rodzinnego. W praktyce szczególne znaczenie ma problematyka rozgraniczenia zakresów stosowania rozporządzenia i umów dwustronnych zawartych z państwami trzecimi oraz konwencji haskiej z 1996 r., a także ustalenia wzajemnych relacji we współstosowaniu rozporządzenia i konwencji haskiej z 1980 r. Tym stosunkom poświęcona została zatem główna uwaga. Wyznaczenie zakresu zastosowania rozporządzenia nr 2019/1111 wymaga również ustalenia, czy stosuje się je wyłącznie w sprawach z elementem obcym, czy też można je stosować również w tzw. sprawach „czysto wewnętrznych”, a także – jaki charakter musi mieć element obcy, aby rozporządzenie znalazło zastosowanie. W dalszej kolejności dokonano analizy tradycyjnie wyróżnianych zakresów zastosowania rozporządzeń unijnych, tj. zakresu terytorialnego, podmiotowego, czasowego i przedmiotowego. Na końcu podjęto próbę przełożenia wcześniejszych, ogólnych rozważań na płaszczyznę polskiego prawa i szczegółowego wskazania spraw z zakresu odpowiedzialności rodzicielskiej, w których rozporządzenie ma zastosowanie. Choć rozważane w opisanym rozdziale kwestie nie odnoszą się bezpośrednio do przedmiotu rozprawy doktorskiej, to przeprowadzona analiza ukazuje znaczenie tytułowego łącznika oraz wyznacza zakres jego zastosowania.

Prawodawca unijny w motywach rozporządzenia nr 2019/1111 wyraźnie zaznaczył, że ukształtowanie w nim podstaw jurysdykcji krajowej według kryterium bliskości ma na celu ochronę dobra dziecka, a także wskazał, że pojęcie dobra dziecka należy interpretować w nim w świetle art. 24 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej⁸ i w świetle Konwencji o prawach dziecka przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 20.11.1989 r.⁹ Mając to na uwadze, w rozdziale IV dokonano oceny sposobu, w jaki rozporządzenie nr 2019/1111 realizuje zasadę dobra dziecka. W tym celu najpierw ustalono, czym jest dobro dziecka w rozumieniu polskiego prawa rodzinnego oraz na gruncie Konwencji o prawach dziecka, z której przejęto regulacje odnoszące się do praw dziecka w Karcie praw podstawowych Unii Europejskiej. Następnie dokonano analizy przepisów i motywów rozporządzenia,

⁸ Dz.Urz. UE C 202 z 2016 r., s. 389.

⁹ Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526 ze zm. Motywy 19 i 20 rozporządzenia nr 2019/1111.

w których prawodawca unijny odwołuje się do pojęcia dobra dziecka. Refleksja ta stała się pretekstem do omówienia podstaw jurysdykcji krajowej uregulowanych w rozporządzeniu, ze szczególnym naciskiem na ukształtowanie w nim zasady dobra dziecka. Przyjęto bowiem wyjściowe założenie, że cały system podstaw jurysdykcji krajowej w sprawach z zakresu odpowiedzialności rodzicielskiej ukształtowany jest w rozporządzeniu nr 2019/1111 tak, by w jak największym stopniu zabezpieczał dobro dziecka.

Przedmiotem kolejnego, piątego, rozdziału jest wykładnia pojęcia miejsca zwykłego pobytu dziecka w rozporządzeniu nr 2019/1111. Opierając się na przekonaniu, że pojęcie to musi być interpretowane we wszystkich państwach członkowskich Unii Europejskiej w sposób autonomiczny i jednolity, postawiono najpierw pytanie o to, czym jest autonomiczna wykładnia i jaka jest jej relacja z kwalifikacją pojęciową. Następnie wskazano, dlaczego taka wykładnia jest pożądana i jakie są konsekwencje jej stosowania dla innych przepisów rozporządzenia, a także postanowień konwencji haskich z 1980 i 1996 r. Wreszcie podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, jak powinien przebiegać proces interpretacji pojęcia miejsca zwykłego pobytu dziecka na gruncie rozporządzenia nr 2019/1111. Przy analizie tej posłużono się dorobkiem izraelskiej badaczki R. Schuz, która na tle stosowania konwencji haskiej z 1980 r. wyróżniła kilka modeli interpretacyjnych omawianego pojęcia. Na koniec rozstrzygnięto, czy – a jeśli tak, to w jakiej sytuacji – może dojść do ustalenia przez sąd, że dziecko ma miejsce zwykłego pobytu w dwóch państwach jednocześnie.

Punktem wyjścia do rozważań zawartych w rozdziale VI jest założenie, że pojęcie miejsca zwykłego pobytu wymyka się wszelkim definicjom. Zamiast zatem je tworzyć należy skupiać się na przesłankach, które w konkretnych sytuacjach mogą mieć znaczenie przy ustalaniu miejsca zwykłego pobytu, oraz wskazywać te, które nie mogą determinować jego ustalenia. Rozdział ten jest zatem w całości poświęcony wymienieniu i omówieniu tych czynników. Rozważono w nim między innymi, czy fizyczna obecność dziecka na terytorium państwa jest konieczna do ustalenia jego miejsca zwykłego pobytu w tym państwie; czy istnieje minimalna długość przebywania dziecka na terytorium państwa niezbędna do uzyskania w nim przez dziecko miejsca zwykłego pobytu; czy

miejsce zwykłego pobytu dziecka można ustalić w państwie, w którym dziecko przebywa nielegalnie, oraz jaką wagę należy przypisywać czynnikowi woli przy ocenie miejsca zwykłego pobytu dziecka. W ramach opisu poszczególnych przesłanek przywołano przykłady zaczerpnięte wprost z orzecznictwa lub zainspirowane stanem faktycznym spraw stanowiących przedmiot rozpoznania sądów. W rozdziale tym najszerzej i najbardziej szczegółowo przywołano orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej.

W ostatnim rozdziale przedstawiono analizę ustalania przez sądy polskie jurysdykcji krajowej na podstawie łącznika miejsca zwykłego pobytu dziecka według rozporządzenia nr 2019/1111. Rozporządzenie to przede wszystkim zawiera normy jurysdykcyjne oraz wyznacza pewne ramy postępowania sądów krajowych przy ustalaniu jurysdykcji krajowej w sprawach objętych jego zakresem. Sądy badają istnienie jurysdykcji krajowej zgodnie z *legis fori processualis*. Konieczne było zatem ustalenie, który sąd w świetle ustawy z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego¹⁰ jest powołany do ustalania miejsca zwykłego pobytu dziecka w ramach badania jurysdykcji krajowej. Na tym tle zarysował się problem adekwatności przepisów krajowych do przepisów rozporządzenia, które – przy spełnieniu szczegółowych warunków – umożliwiają uznanie w toku postępowania międzynarodowej właściwości sądu państwa mimo braku podstaw do ustalenia jurysdykcji krajowej na podstawie innych przepisów rozporządzenia. W dalszej kolejności należało wskazać, który moment jest relewantny dla oceny jurysdykcji krajowej na podstawie art. 7 ust. 1 rozporządzenia nr 2019/1111. Rozporządzenie zobowiązuje sądy państw członkowskich do badania z urzędu jurysdykcji krajowej, pozostawia jednak prawu krajowemu rozstrzygnięcie, jakimi środkami sądy mają się posługiwać przy tym badaniu i jak daleko ma rozciągać się ich inicjatywa w tym przedmiocie. Ponieważ Kodeks postępowania cywilnego nie reguluje tej kwestii wprost, podjęto próbę odpowiedzi na tak postawiony problem. Rozważono również, jakie konsekwencje dla jurysdykcji krajowej ma zmiana miejsca zwykłego pobytu dziecka w toku postępowania, oraz przeanalizowano postępowanie sądu w razie ustalenia, że dziecko, którego dotyczy postępowanie, nie ma miejsca

¹⁰ Dz.U. z 2023 r. poz. 1550 ze zm.

zwykłego pobytu w państwie będącym jego siedzibą. Na koniec zastanowiono się, jak w świetle przepisów Kodeksu postępowania cywilnego przebiega kontrola ustaleń faktycznych dotyczących miejsca zwykłego pobytu dziecka, stanowiących podstawę oceny istnienia jurysdykcji krajowej.

Stan prawny: 1.02.2024 r.

Rozdział I

MIEJSCE ZWYKŁEGO POBYTU JAKO ŁĄCZNIK JURYSDYKCYJNY

1. Wprowadzenie

Miejsce zwykłego pobytu jest współcześnie powszechnie stosowanym łącznikiem jurysdykcyjnym i kolizyjnym. Łączniki występujące w aktach prawnych z dziedziny prawa prywatnego międzynarodowego i międzynarodowego prawa procesowego cywilnego mają wspólny rdzeń, dlatego odpowiedź na pytanie o istotę i genezę miejsca zwykłego pobytu jako łącznika jurysdykcyjnego wymaga odniesienia się do ustaleń nauki prawa prywatnego międzynarodowego. Zawarte w tym rozdziale ogólne rozważania będą zatem niejednokrotnie nawiązywały do dorobku nauki prawa kolizyjnego.

Łącznik miejsca zwykłego pobytu występuje w prawie polskim – obejmującym zarówno przepisy prawa krajowego i prawa unijnego, jak i postanowienia umów międzynarodowych – pod różnymi nazwami. Konieczne jest zreferowanie istniejących rozbieżności terminologicznych i sformułowanie wniosków *de lege ferenda*. Przeprowadzona analiza stanowi uzasadnienie terminologii zastosowanej w tytule rozprawy.

Rozważania nad funkcją i znaczeniem pojęcia miejsca zwykłego pobytu w rozporządzeniu nr 2019/1111 wymagać będą odniesienia się do poszczególnych elementów łącznika jurysdykcyjnego. Dlatego właściwa część monografii musi zostać poprzedzona ogólnymi uwagami na temat

łączników jurysdykcyjnych oraz ich związków z łącznikami kolizyjnymi. Pozwoli to zarysować siatkę terminologiczną potrzebną do analizy szczegółowych problemów związanych ze stosowaniem łącznika miejsca zwykłego pobytu dziecka w rozporządzeniu nr 2019/1111.

Zrozumienie istoty miejsca zwykłego pobytu jako łącznika jurysdykcyjnego wymaga zwięzłego omówienia jego genezy i przyczyn popularności we współczesnym międzynarodowym prawie procesowym cywilnym. Przedstawienie w ogólnym zarysie kształtowania się łącznika miejsca zwykłego pobytu pozwoli też określić jego specyfikę, szczególnie na tle innych łączników personalnych – obywatelstwa, miejsca zamieszkania i pobytu prostego.

Odniesienie się w niniejszym rozdziale do łączników norm kolizyjnych, ustalenie analogii i różnic w ich funkcjach, budowie i historii stosowania nasuwa pytanie o niezależną lub jednolitą interpretację okoliczności stanowiących podstawy łączników kolizyjnych i jurysdykcyjnych, w tym w szczególności łącznika miejsca zwykłego pobytu. Od odpowiedzi na to pytanie zależy, czy uprawnione jest czerpanie z dorobku naukowego i orzeczniczego wykształconego na gruncie prawa prywatnego międzynarodowego przy interpretacji omawianego łącznika.

2. Miejsce zwykłego pobytu – uwagi terminologiczne

2.1. Uwagi *de lege lata*

Łącznik miejsca zwykłego pobytu pojawił się już w pierwszych wielostronnych konwencjach z zakresu prawa prywatnego międzynarodowego przygotowanych w ramach Haskiej Konferencji Prawa Prywatnego

Międzynarodowego¹ jeszcze przed pierwszą wojną światową². Haska Konferencja Prawa Prywatnego Międzynarodowego od końca XIX w. odgrywa kluczową rolę w kształtowaniu norm jurysdykcyjnych i kolizyjnych w sprawach cywilnych, a jej dorobek zyskał aprobatę wspólnoty międzynarodowej³. Jej głównym celem – zgodnie z uchwalonym w 1951 r. Statutem – jest praca nad stopniowym ujednolicaniem przepisów prawa prywatnego międzynarodowego⁴. Rozwiązania przyjęte w konwencjach haskich były następnie przyjmowane i powielane przez prawodawców krajowych, a także w aktach prawa unijnego. Co istotne, stosowane w konwencjach haskich regulacje nie wymagają ujednolicenia prawa krajowego poszczególnych państw-stron, lecz – szanując różnorodność prawną – zapewniają równowagę między tym, co musi być ujednolicone, a tym, co można pozostawić różnorodności przepisów krajowych⁵.

Językiem autentycznym pierwszych konwencji haskich był język francuski, a zatem pierwotnym pojęciem był francuski zwrot *résidence habituelle*. Rzeczownik *résidence* można dosłownie przetłumaczyć jako

¹ Haska Konferencja Prawa Prywatnego Międzynarodowego została przekształcona w stałą organizację międzyrządową na mocy Statutu, który wszedł w życie 15.07.1955 r. Na temat historii Haskiej Konferencji zamiast wielu zob. A. Wysocka-Bar, *Studwudziestopięciolecie Haskiej Konferencji Prawa Prywatnego Międzynarodowego*, KPP 2019/2, s. 379–416.

² Kryterium miejsca zwykłego pobytu zostało po raz pierwszy wprowadzone do Konwencji z 14.11.1896 r. dotyczącej procedury cywilnej, opublikowanej w zbiorze „Deutsches Reichsgesetzblatt” z 25.05.1899 r., nr 21, s. 285–298. Pojęcie zwykłego pobytu występowało również w: Konwencji dotyczącej uregulowania opieki nad małoletnimi, sporządzonej w Hadze 12.06.1902 r. (Dz.U. z 1929 r. Nr 80, poz. 596); Konwencji o procedurze cywilnej, sporządzonej w Hadze 17.07.1905 r. (Dz.U. z 1926 r. Nr 126, poz. 73); Konwencji dotyczącej ubezwłasnowolnienia i analogicznych zarządzeń opiekuńczych, sporządzonej w Hadze 17.07.1905 r. (Dz.U. z 1929 r. Nr 80, poz. 598). Teksty wszystkich konwencji haskich powstałych po 1900 r. dostępne są na stronie internetowej Haskiej Konferencji Prawa Prywatnego Międzynarodowego: <https://www.hcch.net/>

³ A. Zieliński, *Haska Konferencja Prawa Prywatnego*, PiP 1982/11, s. 61.

⁴ Wszedł w życie 15.07.1955 r. Tekst jednolity zmienionego Statutu Haskiej Konferencji Prawa Prywatnego Międzynarodowego został przyjęty w Hadze 30.06.2005 r. (Dz.U. z 2013 r. poz. 1090).

⁵ H. van Loon, *Legal Developments – The Hague Conference on Private International Law*, „Commonwealth Law Bulletin” 2004/30, s. 599.

„pobyt”, „zamieszkanie”, „miejsce zamieszkania”⁶, zaś przymiotnik *habituelle* rozumieć można jako „zwyczajny”, „typowy”, „standardowy”, „zwykły”, „zwyczajowy”, „nałogowy”, „notoryczny”. Przyjmuje się, że pojęcie to zaczerpnięto z umów dwustronnych o pomocy prawnej, zawartych pomiędzy Francją a Cesarstwem Niemieckim, w których organ państwa zwykłego pobytu wnioskodawcy wskazano jako właściwy do wydania zaświadczenia o ubóstwie⁷. W tym samym kontekście po raz pierwszy użyto łącznika zwykłego pobytu w Konwencji dotyczącej procedury cywilnej sporządzonej w Hadze 14.11.1896 r.⁸ Geneza taka jest tym bardziej prawdopodobna, że termin „miejsce zwykłego pobytu” (*gewöhnlicher Aufenthalt*) funkcjonował już wcześniej w niemieckim języku prawnym, w aktach prawnych z zakresu procedury cywilnej i świadczeń socjalnych⁹. Niemiecki wyraz *gewöhnlich* oznacza dosłownie „zwykły”, „zwyczajny”, „codzienny”, „pospolity”, „przeciętny”¹⁰, zaś *Aufenthalt* oznacza „pobyt” lub „postój”.

W konwencjach haskich sporządzonych po drugiej wojnie światowej konsekwentnie posługiwano się francuskojęzycznym terminem *résidence habituelle*. Od lat 60. XX w. w związku z przystąpieniem do Haskiej Konferencji Zjednoczonego Królestwa¹¹, Stanów Zjednoczonych Ameryki, a następnie także Kanady, konwencje haskie sporządzane są

⁶ Tłumaczenie wyrażen francuskojęzycznych na podstawie: *Wielki słownik francusko-polski*, red. J. Dobrzyński, I. Kaczura, B. Frosztęga, Warszawa 2003.

⁷ Umowa z 20.02.1880 r. opublikowana w dzienniku urzędowym „Deutsches Reichsgesetzblatt” z 19.04.1881 r., nr 8, s. 81–83. Zob. L.I. de Winter, *Nationality or Domicile? The Present State of Affairs*, „The Hague Academy of International Law” 1969/III(128), s. 423.

⁸ Art. 15 ust. 1. Konwencja w języku francuskim dostępna na stronie: <https://www.hcch.net/en/instruments/the-old-conventions/1896-civil-procedure> (dostęp: 1.02.2024 r.). Dalej: „konwencja haska z 1896 r.”.

⁹ L.I. De Winter, *Nationality...*, s. 423. Zob. także O. Bobrzyńska, *Zwykły pobyt w konwencjach Haskiej Konferencji Prawa Prywatnego Międzynarodowego*, KPP 2019/2, s. 419–420, przypisy 14–15.

¹⁰ Tłumaczenie wyrażen niemieckojęzycznych na podstawie: *Wielki słownik niemiecko-polski. Großwörterbuch Deutsch-Polnisch*, red. J. Wiktorowicz, A. Frączek, Warszawa 2010.

¹¹ Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej odmówiło udziału w pierwszych konferencjach z uwagi na odmiennność systemu prawnego. Członkiem Konferencji jest od 15.07.1955 r. Zob. A. Wysocka-Bar, *Studwudziesięciolecie...*, s. 380.

w dwóch językach – francuskim i angielskim – i obie wersje traktuje się jako autentyczne¹². W tekstach anglojęzycznych konwencji haskich używa się niezmiennie terminu *habitual residence*. Wyraz *habitual* przetłumaczyć można jako „notoryczny”, „zwyczajowy”, „nałogowy”, „powszedni”, „zwykły”, „charakterystyczny”, zaś *residence* jako „zamieszkanie”, „miejsce zamieszkania”, „pobyt”, „okres zamieszkiwania”¹³.

W pierwszych polskich urzędowych tłumaczeniach konwencji haskich, ogłaszanych w „Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” w okresie dwudziestolecia międzywojennego, posłużono się terminami: „miejsce zwyczajnego pobytu”¹⁴, „zwykłe miejsce pobytu”¹⁵ oraz „miejsce zwykłego pobytu”¹⁶. Polskie wersje językowe powojennych konwencji haskich posługiwały się początkowo wyłącznie sformułowaniem „miejsce stałego pobytu”¹⁷. Wyjątkiem w tym zakresie była Konwencja dotycząca kolizji praw w przedmiocie formy rozporządzeń testamentowych, spo-

¹² Zob. H. von Loon, *The Hague Conference on Private International Law*, „Hague Justice Journal” 2007/2(2), s. 5. Pierwszą konwencją sporządzoną w dwóch językach autentycznych była Konwencja o doręczaniu za granicą dokumentów sądowych i pozasądowych w sprawach cywilnych lub handlowych, sporządzona w Hadze 15.11.1965 r. (Dz.U. z 2000 r. Nr 87, poz. 968).

¹³ Tłumaczenie wyrażen anglojęzycznych na podstawie: *Słownik angielsko-polski. Cambridge. English-Polish Dictionary*, red. A. Duszak, K. Hejwowski, P. Cichawa, Warszawa 2003; *Nowy słownik Fundacji Kościuszkowskiej angielsko-polski*, red. J. Fisiak, A. Adamska-Sałaciak, Nowy Jork 2003.

¹⁴ Art. 15 ust. 1 konwencji haskiej z 1896 r. Pojęcie to spotkało się z krytyką części przedstawicieli doktryny. Zob. A. Mączyński, *Polskie prawo prywatne międzynarodowe u progu XXI wieku* [w:] A. Mączyński, *Rozprawy i studia z prawa prywatnego międzynarodowego*, Warszawa 2017, s. 118.

¹⁵ Art. 3 konwencji haskiej z 1902 r.

¹⁶ Art. 2 konwencji haskiej z 1902 r. oraz art. 5–7, 11 i 14 konwencji z 1905 r. dotyczącej ubezwłasnowolnienia i analogicznych zarządzeń opiekuńczych.

¹⁷ Dotyczy to: konwencji haskiej z 1961 r.; konwencji haskiej z 1970 r.; Konwencji o prawie właściwym dla wypadków drogowych, sporządzonej w Hadze 4.05.1971 r. (Dz.U. z 2003 r. Nr 63, poz. 585); Konwencji o uznawaniu i wykonywaniu orzeczeń odnoszących się do obowiązków alimentacyjnych, sporządzonej w Hadze 2.10.1973 r. (Dz.U. z 2000 r. Nr 2, poz. 13); konwencji haskiej z 1980 r.; Konwencji o ułatwieniu dostępu do wymiaru sprawiedliwości w stosunkach międzynarodowych, sporządzonej w Hadze 25.10.1980 r. (Dz.U. z 1995 r. Nr 18, poz. 86).

rządzona w Hadze 5.10.1961 r.¹⁸, opublikowana w „Dzienniku Ustaw” z 1969 r., w której użyto sformułowania „miejsce zwykłego pobytu”¹⁹.

W nowszych tłumaczeniach konwencji haskich na język polski dominuje już wyrażenie „miejsce zwykłego pobytu”, jednak nie zawsze jest ono konsekwentnie używane. W Konwencji o ochronie dzieci i współpracy w dziedzinie przysposobienia międzynarodowego, sporządzonej w Hadze 29.05.1993 r.²⁰ występują obok siebie terminy „zwykły pobyt” i „stałe zamieszkanie”²¹. Taki zabieg należy ocenić krytycznie i uznać go za mylący, szczególnie biorąc pod uwagę, że termin „stałe zamieszkanie” odnosi się w tej konwencji do dziecka mającego zostać przysposobione, a przepis, w którym on występuje²², stanowi rozwinięcie innych postanowień konwencji, w których konsekwentnie używany jest termin „zwykły pobyt”²³.

Termin „zwykły pobyt” występuje konsekwentnie w konwencji haskiej z 1996 r., zaś termin „miejsce zwykłego pobytu” w Protokole o prawie właściwym dla zobowiązań alimentacyjnych, sporządzonym w Hadze 23.11.2007 r.²⁴ oraz w Konwencji o międzynarodowym dochodzeniu alimentów na rzecz dzieci i innych członków rodziny, sporządzonej w Hadze 23.11.2007 r.²⁵

¹⁸ Dz.U. z 1969 r. Nr 34, poz. 284.

¹⁹ Art. 1 i art. 11 Konwencji dotyczącej kolizji praw w przedmiocie formy rozporządzeń testamentowych, sporządzonej w Hadze 5.10.1961 r.

²⁰ Dz.U. z 2000 r. Nr 39, poz. 448 ze sprost.

²¹ W art. 14 występuje sformułowanie „dziecko na stałe zamieszkałe w innym Umawiającym się Państwie” jako tłumaczenie francuskiego: *un enfant dont la résidence habituelle est située dans un autre Etat contractant* i angielskiego: *a child habitually resident in another Contracting State*. W konwencji tej występuje również termin „stały pobyt”, odnosi się on jednak do instytucji administracyjnoprawnej, a zatem rozróżnienie terminologiczne jest tutaj uzasadnione.

²² Art. 14 konwencji haskiej z 1993 r.

²³ Art. 1 ust. 1 konwencji haskiej z 1993 r. Szerzej na temat konwencji haskiej z 1993 r. w rozdziale II, podrozdziale 2.2.6.

²⁴ Dz.Urz. UE L 331 z 2009 r., s. 19.

²⁵ Dz.Urz. UE L 192 z 2011 r., s. 51. Na marginesie warto dodać, że w Konwencji o umowach dotyczących wyboru sądu, sporządzonej w Hadze 30.06.2005 r. (Dz.Urz. UE L 133 z 2009 r., s. 3), francuskie pojęcie *résidence* i angielskie *residence* zostały przetłumaczone na język polski jako „zwyyczajowe miejsce pobytu”.

Łącznik miejsca zwykłego pobytu został następnie wprowadzony do rozporządzeń unijnych obejmujących ujednolicone normy kolizyjne i jurysdykcyjne w sprawach cywilnych i handlowych. W polskich wersjach językowych tych aktów dominuje pojęcie miejsca zwykłego pobytu jako odpowiednik omówionych wcześniej obcojęzycznych zwrotów²⁶.

W pierwotnie opublikowanej polskiej wersji językowej rozporządzenia nr 2201/2003 w „Dzienniku Urzędowym Unii Europejskiej”²⁷ znalazły się obok siebie sformułowania „miejsce stałego pobytu” oraz „zwykle zamieszkuje”²⁸. Pojęcie *domicile*, zaczerpnięte z systemu *common law*, przetłumaczone zostało jako „miejsce stałego zamieszkania”, jednakże termin ten został również użyty jako tłumaczenie konsekwentnie używanego w innych wersjach językowych pojęcia *résidence habituelle*, *habitual residence* itd.²⁹ Błędy te zostały sprostowane po pięciu latach od przystąpienia Polski do Unii Europejskiej³⁰ i obecnie polska wersja językowa rozporządzenia nr 2201/2003 operuje już wyłącznie terminem „zwykły pobyt”, zaś w miejsce tłumaczenia angielskiego terminu określającego instytucję *common law* wprowadzono jej oryginalne brzmienie w cudzysłowie. W polskiej wersji językowej rozporządzenia

²⁶ Pojęcie to pojawia się we wszystkich rozporządzeniach zawierających normy kolizyjne, tj. w: rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 593/2008 z 17.06.2008 r. w sprawie prawa właściwego dla zobowiązań umownych („Rzym I”) (Dz.Urz. UE L 177, s. 6); rozporządzeniu (WE) nr 864/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady z 11.07.2007 r. dotyczącym prawa właściwego dla zobowiązań pozaumownych („Rzym II”) (Dz.Urz. UE L 199, s. 40) i rozporządzeniu Rady (UE) nr 1259/2010 z 20.12.2010 r. w sprawie wprowadzenia w życie wzmocnionej współpracy w dziedzinie prawa właściwego dla rozwodu i separacji prawnej, w rozporządzeniach nr 44/2001, nr 1347/2000, nr 1215/2012, nr 650/2012, nr 2016/1103, nr 2016/1104, a także – jednokrotnie – w rozporządzeniu (WE) nr 805/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady z 21.04.2004 r. w sprawie utworzenia Europejskiego Tytułu Egzekucyjnego dla roszczeń bezspornych (Dz.Urz. UE L 143, s. 15).

²⁷ Dz.Urz. UE. L 338 z 2003 r., s. 1.

²⁸ Zob. M. Dąbrowski, K. Weitz, *Sprawy małżeńskie oraz sprawy dotyczące odpowiedzialności rodzicielskiej*, KPP 2007/1, s. 197.

²⁹ W art. 9, art. 13 ust. 1, art. 15 ust. 3, art. 29 ust. 2 rozporządzenia nr 2201/2003 w pierwotnie opublikowanym tłumaczeniu na język polski.

³⁰ Sprostowanie z 24.12.2009 r. do rozporządzenia nr 2201/2003 (Dz.Urz. UE L 70 z 2009 r., s. 19–46). Wersja pierwotnie ogłoszona w „Dzienniku Urzędowym Unii Europejskiej” jest nadal tą, która dostępna jest na stronie: <https://eur-lex.europa.eu/> jako polska wersja językowa rozporządzenia nr 2201/2003.

nr 2019/1111 powtórzono rozwiązanie przyjęte w sprostowaniu i posłużono się wyłącznie terminami „zwykły pobyt” oraz *domicile*.

W rozporządzeniu nr 4/2009 zamiast terminu „miejsce zwykłego pobytu” występuje w polskiej wersji językowej „zwykłe miejsce pobytu”. Angielski zwrot *domicile* – użyty dla określenia instytucji prawnej systemu *common law* – został zaś przetłumaczony jako „miejsce stałego pobytu”³¹. W rozporządzeniu (WE) nr 1896/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z 12.12.2006 r. ustanawiającym postępowanie w sprawie europejskiego nakazu zapłaty³² posłużono się zaś sformułowaniem „miejsce stałego pobytu” w celu oznaczenia zakresu stosowania tego aktu, mimo że w innych wersjach językowych tego rozporządzenia występuje spójne z pozostałymi aktami z dziedziny współpracy sądowej w sprawach cywilnych pojęcie *résidence habituelle*, *habitual residence* itd.

Polski ustawodawca w ustawie z 4.02.2011 r. – Prawo prywatne międzynarodowe³³ oraz w Kodeksie postępowania cywilnego konsekwentnie posługuje się sformułowaniem „miejsce zwykłego pobytu” na określenie łącznika kolizyjnego i jurysdykcyjnego.

2.2. Wnioski *de lege ferenda*

W obowiązującym w Polsce prawie występują obok siebie terminy: „miejsce stałego pobytu”, „miejsce zwykłego pobytu”, „zwykły pobyt”, „zwykłe miejsce pobytu”, a także „stałe zamieszkanie”. Z uwagi na fakt, że – jak już wcześniej wykazywano – wszystkie wymienione terminy wywodzą się z jednego międzynarodowego rdzenia, należy je traktować jako synonimy. Stan *de lege lata* nie jest zatem stanem pożądanym. W tym miejscu należy jedynie nadmienić, że kwestia tego, czy pojęcie to należy jednolicie interpretować na gruncie wszystkich aktów prawnych, w których się pojawia, jest wtórna na tym etapie rozważań³⁴. Możliwe

³¹ Motyw 18 i art. 2 ust. 3 rozporządzenia nr 4/2009.

³² Dz.Urz. UE L 399, s. 1.

³³ Dz.U. z 2023 r. poz. 503.

³⁴ Problem ten zostanie rozwinięty w rozdziale III, podrozdziale 5.3.

jest bowiem, by równobrzmiące terminy prawne miały odmienną treść w różnych aktach prawnych³⁵. Istota problemu sprowadza się zaś do tego, że w polskim prawie występuje kilka pojęć na określenie jednego łącznika kolizyjnego i jurysdykcyjnego. Co więcej, w ustawodawstwach innych państw – będących państwami członkowskimi Unii Europejskiej oraz stronami międzynarodowych konwencji z dziedziny prawa prywatnego międzynarodowego i międzynarodowego prawa procesowego cywilnego – łącznik ten określany jest jednym terminem. *De lege ferenda* należałoby zatem postulować ujednolicenie terminologiczne omawianego pojęcia na gruncie obowiązującego prawa. Pozostaje rozważyć, które z wymienionych powyżej pojęć najlepiej oddaje istotę łącznika określonego w innych językach mianem *résidence habituelle*, *habitual residence* czy *gewöhnlicher Aufenthalt*.

Rozważania na ten temat podzielić można na trzy etapy. W pierwszym konieczne jest dokonanie wyboru odpowiedniego rzeczownika określającego przebywanie osoby w danym miejscu. W kolejnym etapie należy zadecydować, czy przymiotnikiem, który prawidłowo charakteryzuje właściwość wybranego rzeczownika, jest „stały”, czy „zwykły”. Na końcu ustalenia wymaga, czy do określenia omawianego łącznika kolizyjnego i jurysdykcyjnego konieczne jest dodanie wyrazu „miejsce”, czy też stanowi on *superfluum*.

Rzeczownikiem przyjętym powszechnie w polskim języku prawnym jako tłumaczenie francuskiego *résidence* oraz angielskiego *residence* jest wyraz „pobyt”. Wybór taki wydaje się trafny, biorąc pod uwagę zarówno dosłowne tłumaczenie powyższych pojęć, jak i potrzebę wyraźnego odróżnienia tego pojęcia od istniejącego wcześniej i zakorzenionego w kulturze prawnej poszczególnych państw terminu „miejsce zamieszkania” (franc. *domicile*, ang. *domicile*). Wyraz „pobyt” oznacza dosłownie „znajdowanie się gdzieś”, „przebywanie”, „bytność”, „bycie

³⁵ Tak m.in. M. Pazdan, *Statut spadkowy w świetle rozporządzenia spadkowego* [w:] *Nowe europejskie prawo spadkowe*, red. M. Pazdan, J. Górecki, Warszawa 2015, s. 98–99.

gdzieś”³⁶. Oznacza zatem to, czego wymagamy od omawianej koncepcji. Z pobytem danej osoby możemy mieć bowiem do czynienia także wtedy, gdy nie „mieszka” ona nigdzie w pełnym tego słowa znaczeniu, tj. nie zajmuje żadnego pomieszczenia, a jedynie „przebywa” w jakimś miejscu. Jednocześnie przez określenie rzeczownika „pobyt” odpowiednim przymiotnikiem możemy nadać całemu wyrażeniu inne znaczenie, różnicując przebywanie danej osoby w jakimś państwie, np. ze względu na czas jego trwania, cel czy charakter (np. pobyt krótko- i długotrwały, pobyt wakacyjny, w celach służbowych, związany z tranzytem, przygodni, dobrowolny, przymusowy itp.).

Przechodząc do drugiego etapu rozważań, można na wstępie zauważyć, że przymiotnik „stały” pojawia się raczej w starszych tłumaczeniach międzynarodowych konwencji; współczesną tendencją jest stosowanie określenia „zwykły”, co znajduje swoje potwierdzenie również w regulacjach krajowych, między innymi we wspomnianej wcześniej ustawie – Prawo prywatne międzynarodowe oraz w Kodeksie postępowania cywilnego. Nie zmienia to jednak faktu, że w obowiązujących obecnie w Polsce aktach prawnych występują oba te przymiotniki. W wyrażeniu „miejsce stałego pobytu” nacisk położony jest na trwałość, niezmiennosc i długość przebywania danej osoby w jakimś państwie. „Stały” to inaczej „pozostający w tym samym miejscu i położeniu”, „nieruchomy”, „zawsze ten sam”, „niezmienny”, „trwale związany z jakimś miejscem”, „bywający gdzieś często”, „nieulegający zmianom”, „trwający bez przerwy”, a także „niezmienny”. Wyrażenie „na stałe” oznacza tyle, co „na stały pobyt”, „na długi czas”, „na zawsze”. Intuicja, by używać przymiotnika „stały” na określenie omawianego łącznika, jest niewątpliwie właściwa, ponieważ to właśnie trwałość jest jedną z podstawowych cech odróżniających pobyt, od którego zależy ustalenie jurysdykcji krajowej lub prawa właściwego danego państwa, od innego przebywania osoby w tym państwie.

Określenie to nie jest zatem niefortunne i właściwie oddaje ideę pobytu, który opisuje. Podstawowym mankamentem tego sformułowania jest

³⁶ Znaczenie polskich wyrażen w niniejszej monografii przyjęte na podstawie: *Wielki słownik języka polskiego PWN*, red. S. Dubisz, Warszawa 2018; *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, Warszawa 1964.

jednak jego wyraźna konotacja z prawem administracyjnym. Zgodnie z art. 25 ust. 1 ustawy z 24.09.2010 r. o ewidencji ludności³⁷ pobytem stałym jest zamieszkanie w określonej miejscowości pod oznaczonym adresem z zamiarem stałego przebywania. Umieszczenie rozważanego łącznika na potrzeby określenia jurysdykcji krajowej lub prawa właściwego nie zależy jednak od zamieszkiwania pod oznaczonym adresem ani od zamiaru stałego przebywania. Kłopotliwe jest też samo sformułowanie „zamieszkanie w określonej miejscowości”, łącznik „stałego pobytu” odnosi się bowiem wyłącznie do państwa, nigdy do miasta. Podobny problem pojawia się na tle stosowania ustawy z 12.12.2013 r. o cudzoziemcach³⁸, na podstawie której wydawane jest obcokrajowcom zezwolenie na pobyt stały w Rzeczypospolitej Polskiej. Uzyskanie takiego zezwolenia wymaga spełnienia szeregu warunków wymienionych w tej ustawie. Choć warunki te świadczą o pewnym stopniu integracji z państwem pobytu, to legitymowanie się zezwoleniem na pobyt stały nigdy nie jest samoistną przesłanką uznania, że państwo to ma jurysdykcję krajową do rozpoznania konkretnej sprawy danej osoby, względnie – że prawo materialne tego państwa jest właściwe w konkretnej sprawie, na podstawie łącznika, którego podstawą jest „stały pobyt”. Potwierdzeniem powyższego są regulacje konwencji haskiej z 1993 r., w której pojęcie stałego pobytu (franc. *de séjour permanent*, ang. *reside permanently*, niem. *der ständige Aufenthalt*) oznacza konkretne uprawnienie administracyjnoprawne do przebywania w państwie przyjmującym³⁹. Stosowanie równobrzmiącego pojęcia na określenie dwóch różnych bytów prawnych wywodzących się z odrębnych gałęzi prawa może doprowadzić do nieporozumień.

Określenie „zwykły” nie tylko jest dystynktywne, nie zawiera bowiem opisanych wyżej konotacji, lecz również lepiej oddaje dosłowne tłumaczenie francuskiego, angielskiego i niemieckiego pojęcia, z którego zostało zaczerpnięte. Jak wskazano powyżej, przyjęte w tych ustawodaw-

³⁷ Dz.U. z 2022 r. poz. 1191 ze zm.

³⁸ Dz.U. z 2023 r. poz. 519 ze zm. Pojęcie pobytu stałego występowało również w poprzednich aktach regulujących tę problematykę, np. w ustawie z 29.03.1963 r. o cudzoziemcach (Dz.U. z 1992 r. Nr 7, poz. 30 ze zm.) czy w rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej z 13.08.1926 r. o cudzoziemcach (Dz.U. Nr 83, poz. 465).

³⁹ Art. 5 lit. c, art. 17 lit. d oraz art. 18 konwencji haskiej z 1993 r.

stwach terminy odnoszą się bardziej do powszedniości, zwyczajności i typowości pobytu niż do jego trwałości. Wyraz „zwykły” w języku polskim oznacza tyle, co „taki jak zawsze”, „typowy”, „zgodny z przeciętną normą, ze zwyczajem”, „powszedni”, „utarty”, „pospolity”, „zwyczajny”. Zawiera zatem w sobie również pewną trwałość i stałość, a ponadto odnosi do innych istotnych przesłanek, takich jak cel i charakter pobytu.

Na koniec rozstrzygnięcia wymaga, czy łącznik jurysdykcyjny i kolizyjny wskazujący na zwykły pobyt jednostki w jakimś państwie powinien zostać poprzedzony rzeczownikiem „miejsce”, czy też jest on zbyteczny. W rozporządzeniu nr 2201/2003 – w wersji po sprostowaniu – oraz w jego przekształconej wersji (rozporządzeniu nr 2019/1111), a także w konwencjach haskich z 1993 oraz 1996 r. zrezygnowano z wyrazu „miejsce” na rzecz krótkiego „zwykły pobyt”. Takie sformułowanie stanowi literalne tłumaczenie zwrotów francusko- i anglojęzycznych. Wątpliwości co do tego skrótowego sformułowania wynikają ze znaczenia wyrazu „pobyt” w języku polskim. Jak wykazywano wcześniej, wyraz ten oznacza tyle, co „przebywanie”, „bytność”, „znajdowanie się gdzieś”. Wydaje się zatem, że rzeczownik ten sam w sobie odnosi do pewnego stanu, nie zaś do konkretnego miejsca. W języku ogólnym używając sformułowania „pobyt wakacyjny”, mamy na myśli sam fakt bycia na wakacjach, nie wskazujemy zaś miejsca wypoczynku. Formułując wyrażenie „pobyt za granicą” lub „pobyt nad morzem”, dookreślamy wyraz „pobyt” poprzez wskazanie konkretnego miejsca, dzięki czemu wiemy, że ktoś przebywa za granicą czy nad morzem. Z punktu widzenia poprawności językowej właściwsze wydaje się zatem sformułowanie „miejsce zwykłego pobytu” na określenie państwa, w którym dana osoba przebywa. Tak samo jak w przypadku łącznika miejsca zamieszkania, również zwykły pobyt wymaga językowo dookreślenia rzeczownikiem „miejsce” (względnie „państwo”).

Na marginesie rozważyć należy, czy przymiotnik „zwykły” powinien odnosić się do rzeczownika „miejsce”, czy też do wyrazu „pobyt”. W większości aktów prawnych, w których termin „zwykły pobyt” dookreślono przez *substantivum* „miejsce”, szyk tego wyrażenia jest następujący: „miejsce zwykłego pobytu”. Wyjątek stanowi tutaj rozporządzenie nr 4/2009, w którego polskiej wersji językowej występuje konsekwentnie

termin „zwykłe miejsce pobytu”. To, czy zabieg taki został przeprowadzony celowo, czy też nie, pozostaje w sferze domysłów. Sformułowanie takie kładzie nacisk na miejsce i sugeruje, że to ono powinno być zwykłe, co nie oddaje w pełni idei omawianego łącznika. Kolejny argument jest następujący: o ile można mówić o „zwykłym” miejscu pobytu, o tyle karkołomne wydają się inne konstrukcje, kontrastujące z wyrażeniem „zwykły”, takie jak „czasowe miejsce pobytu” czy „proste miejsce pobytu”. Wydaje się zatem, że przymiotnik „zwykły” powinien określać rzeczownik „pobyt”, ponieważ to jego cechy podlegają wartościowaniu w celu ustalenia jurysdykcji krajowej bądź prawa właściwego⁴⁰.

Mając na uwadze poczynione wnioski, należałoby zatem przede wszystkim postulować ujednolicenie pojęciowe w obrębie obowiązującego prawa prywatnego międzynarodowego i międzynarodowego prawa procesowego cywilnego. Pojęcie miejsca zwykłego pobytu odgrywa obecnie istotną rolę, stanowiąc podstawowy łącznik jurysdykcyjny i kolizyjny w wielu aktach prawnych. Jest ponadto pojęciem prawnym, a zatem wymaga jednolitej terminologii dla skuteczności prawa, które opisuje. Jeśli brać pod uwagę występujące w obowiązującym polskim prawie pojęcia, tłumaczenie z języków obcych oraz poprawność językową, optymalnym pojęciem wydaje się „miejsce zwykłego pobytu” i to ono zostało przyjęte za podstawę niniejszej monografii.

3. Łącznik miejsca zwykłego pobytu jako element normy jurysdykcyjnej

3.1. Jurysdykcja krajowa, właściwość międzynarodowa, jurysdykcja, jurysdykcja międzynarodowa – uwagi terminologiczne

Ze względów porządkowych rozważania dotyczące normy jurysdykcyjnej warto poprzedzić kilkoma uwagami terminologicznymi, dotyczący-

⁴⁰ Podobnie K. Weitz [w:] *Europejskie prawo procesowe cywilne i kolizyjne*, red. P. Grzegorzcyk, K. Weitz, Warszawa 2012, s. 218, przypisy 110, 111.

mi pojęć prawnych i prawniczych: „jurysdykcja krajowa”, „właściwość międzynarodowa”, „jurysdykcja” oraz „jurysdykcja międzynarodowa”.

Jurysdykcja krajowa należy do podstawowych instytucji międzynarodowego prawa postępowania cywilnego. Instytucja ta określa, czy władze danego państwa mogą rozpoznać i rozstrzygnąć określoną sprawę lub dokonać innej czynności w postępowaniu cywilnym, przy czym punktem odniesienia jest tu wzgląd na istnienie innych państw⁴¹. Jurysdykcja krajowa nie rozstrzyga, kto i przeciwko komu może domagać się ochrony prawnej przed sądem polskim, ani też nie dotyczy kwestii zakresu zastosowania prawa procesowego cywilnego⁴². Instytucja ta stanowi określoną ze względu na rodzaj sprawy kompetencję sądów polskich do udzielenia ochrony prawnej, której racją jest dostateczne powiązanie sprawy z krajowym obszarem prawnym⁴³.

Do czasu wejścia w życie nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego z 5.12.2008 r.⁴⁴ obowiązywała monistyczna koncepcja kompetencji sądów krajowych wobec zagranicy. Pojęcie jurysdykcji obejmowało zarówno kwestię właściwości władz państwa z punktu widzenia powiązania spraw lub czynności z Polską, jak i – od strony negatywnej – kwestię braku ograniczeń w sprawowaniu funkcji jurysdykcyjnych przez państwo z punktu widzenia zasad prawa międzynarodowego⁴⁵. Ustawa z 5.12.2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego

⁴¹ K. Weitz, *Pojęcie jurysdykcji krajowej w postępowaniu cywilnym*, PS 2005/1, s. 3–4.

⁴² Takie rozumienie jurysdykcji krajowej przyjmował między innymi W. Broniewicz, który określał jurysdykcję krajową jako zasięg mocy obowiązującej polskiego prawa postępowania cywilnego ze względu na rodzaj spraw, podkreślając, że chodzi tu o kwestię, jakie sprawy mogą być rozpoznawane przez polskie sądy w trybie postępowania cywilnego. Zob. W. Broniewicz, *Jurysdykcja krajowa w postępowaniu cywilnym według k.p.c.*, Pal. 1966/2, s. 32. Krytykę tego poglądu zob. w: K. Weitz, *Jurysdykcja krajowa w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2005, s. 78–80.

⁴³ P. Grzegorzczak, *Reżim procesowy immunitetu państwa w postępowaniu cywilnym*, PS 2010/1, s. 23.

⁴⁴ Ustawa z 5.12.2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 234, poz. 1571).

⁴⁵ T. Ereciński [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 6, *Międzynarodowe postępowanie cywilne. Sąd polubowny (arbitrażowy)*, red. T. Ereciński, Warszawa 2017, s. 53.

wprowadziła dwie odrębne instytucje procesowe – jurysdykcję krajową, rozumianą jako właściwość międzynarodowa, oraz immunitet sądowy i egzekucyjny, postrzegane jako ograniczenie władzy jurysdykcyjnej sądów krajowych⁴⁶. Obecnie pojęcie jurysdykcji krajowej ograniczone jest do kwestii przedmiotowych, czyli odnoszących się do sprawy jako przynależnej albo wyłączonej z kompetencji sądów krajowych ze względu na występujący w niej element zagraniczny⁴⁷.

Kodeks postępowania cywilnego posługuje się terminem „jurysdykcja krajowa”, przez którą należy rozumieć ogólną właściwość (kompetencję) sądów i innych organów do rozpoznawania i rozstrzygania spraw cywilnych oraz wykonywania innych czynności, które należą do drogi postępowania cywilnego.

Właściwość międzynarodowa jest synonimem pojęcia jurysdykcji krajowej w przyjętej na gruncie obowiązujących przepisów Kodeksu postępowania cywilnego koncepcji dualistycznej. Właściwość międzynarodowa – w odróżnieniu od immunitetu sądowego – określa, jakie sprawy – spośród ogółu spraw na całym świecie – mają być rozpoznawane i rozstrzygane w postępowaniu cywilnym przez sądy danego państwa. Sądem „międzynarodowo właściwym” jest zatem sąd państwa, które ma jurysdykcję krajową do rozpoznania i rozstrzygnięcia konkretnej sprawy. Jest to sąd właściwy ze względu na przesłankę procesową jurysdykcji krajowej, w odróżnieniu od sądu właściwego w rozumieniu przepisów regulujących miejscową, rzeczową i funkcjonalną właściwość sądu⁴⁸.

Akty prawa unijnego regulujące problematykę europejskiego postępowania cywilnego posługują się pojęciem jurysdykcji. Należy uznawać je za tożsame z pojęciem jurysdykcji krajowej stosowanym na gruncie polskiego prawa procesowego cywilnego. W tym przypadku rozbieżność terminologiczna wynika z dosłownego przekładu tekstów aktów prawa unijnego z języka angielskiego (ang. *jurisdiction*).

⁴⁶ T. Ereciński [w:] *Kodeks...*, t. 6, red. T. Ereciński, s. 52.

⁴⁷ T. Ereciński [w:] *Kodeks...*, t. 6, red. T. Ereciński, s. 53.

⁴⁸ Por. D. Olczak-Dąbrowska [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 2, *Komentarz. Art. 459–1217*, red. T. Szancilo, Warszawa 2023, s. 1760.

W nauce występuje również pojęcie jurysdykcji międzynarodowej na określenie omawianej instytucji. W ocenie K. Piaseckiego pojęcie jurysdykcji krajowej jest niepoprawne i mylące, ponieważ przymiotnik „krajowa” nie uzasadnia sam przez się tego, że chodzi o jurysdykcję międzynarodową, a nie o zwykłą *facultas iurisdictionis*, która oznacza tylko to, że sądowi przysługuje kompetencja do rozstrzygnięcia sprawy⁴⁹. Pogląd ten uznać należy jednak za mniejszościowy.

W niniejszej monografii podstawowym pojęciem jest „jurysdykcja krajowa” jako pojęcie kodeksowe i powszechnie przyjęte w polskim języku prawniczym.

3.2. Norma jurysdykcyjna

Analiza łącznika miejsca zwykłego pobytu w międzynarodowym prawie procesowym cywilnym wymaga w pierwszej kolejności ustalenia treści niezbędnych pojęć oraz osadzenia rozważań w szerszym kontekście teoretycznym, a w konsekwencji ujęcia omawianego łącznika w ramach ogólnej struktury normy jurysdykcyjnej.

Normy jurysdykcyjne można za J. Rajskim określić najogólniej jako normy wskazujące na właściwość sądów danego państwa do rozpoznawania spraw cywilnych⁵⁰. Polska doktryna prawa prywatnego międzynarodowego wykształciła rozbudowaną teorię norm kolizyjnych, wyodrębniając ich poszczególne elementy oraz dokonując ich drobiazgowej klasyfikacji⁵¹. W nauce międzynarodowego prawa procesowego cywilnego nie uformowano dotychczas tak szczegółowej koncepcji teo-

⁴⁹ K. Piasecki, *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 4, *Przepisy z zakresu międzynarodowego postępowania cywilnego. Sąd polubowny (arbitrażowy). Regulacje prawne Unii Europejskiej w sprawach transgranicznych. Komentarz*, Warszawa 2013, s. 57–58.

⁵⁰ J. Rajski, „Pobyt” jako łącznik uzasadniający jurysdykcję krajową sądów w międzynarodowym prawie procesowym cywilnym, *PiP* 1960/4–5, s. 751.

⁵¹ H. Trammer, *Z rozważań nad strukturą normy kolizyjnej prawa prywatnego międzynarodowego*, SC 1969/13–14, s. 397–404; M. Pazdan, *Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 2017, s. 61–63; M. Świerczyński, *Łączniki*, SPP 2014/1, s. 27–51; A. Mączyński, *Zamieszkanie jako podstawa łącznika normy kolizyjnej*, ZNUJ 1978/81, s. 41–61.